

BARBARA KRUPA

Katedra Agroekologii i Architektury Krajobrazu
Wydział Biologiczno-Rolniczy Uniwersytetu Rzeszowskiego
e-mail: basska1@o2.pl

STARY CMENTARZ - NAJSTARSZA NEKROPOLIA W RZESZOWIE

Obszar i położenie średniowiecznych cmentarzy uchwalili sobór rzymski z 1059 r., określając ich kształt przy kościołach i kaplicach jako owalny o odpowiedniej szerokości. Były to cmentarze niewielkie, proporcjonalne do budynków sakralnych, bez trwałych elementów architektonicznych. Stary Cmentarz w Rzeszowie jest najstarszą z zachowanych nekropolii w mieście. Zajmuje dziś powierzchnię 3,65 ha pomiędzy ulicą Targową, a rzeką Wisłok. Do dziś zachowały się tam 622 nagrobki oraz stary drzewostan z licznymi drzewami o charakterze pomnikowym.

Słowa kluczowe: Stary cmentarz, park, drzewa pomnikowe

I. HISTORIA STAREGO CMENTARZA

W połowie XV wieku teren Starego cmentarza znajdował się bezpośrednio poza terenem Starego Miasta, po wschodniej stronie, przy moście na Wisłoku [1,10]. Zanim utworzono cmentarz, najpierw w 1469 roku z fundacji Rafała Pileckiego wybudowany został kościół pod wezwaniem Sw. Ducha [7], który był niejednokrotnie niszczony [1,11] i odbudowywany (ryc. 1,2). Pierwsza źródłowa data związana ze Starym Cmentarzem to rok 1714, kiedy to ówczesny biskup przemyski (wcześniej proboszcz rzeszowski) Jan Kazimierz Bokum, zalecił w tymże roku wytyczenie poza obrębem miasta odrębnego cmentarza. Zalecenie to nie zostało jednak wykonane, gdyż opór mieszkańców, ich lęk przed „psim pochówkiem” w „polu” były silniejsze. Powstanie Starego Cmentarza wiąże się z Uniwersałem z lutego 1792 roku [2], wydanym przez Komisję Policji Obojga Narodów. Z czasem przeniesienie cmentarza parafialnego na obrzeża miasta stało się w końcu faktem [10]. Przyjmując więc wyżej podaną datę, jako czas założenia Starego Cmentarza, Rzeszów może pochwalić się niewiele młodszą nekropolią niż Warszawa (Cmentarz na Powiązkach) [4].

Obszar Starego Cmentarza powiększał się także wraz z rozwojem miasta [9]. Pierwsze powiększenie i wydłużenie terenu cmentarza w kierunku wschodnim nastąpiło w pierwszej połowie XVIII wieku, co widać na mapie katastralnej z 1849 roku (ryc. 3).

---

* *Pracę recenzował:* dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. Politechniki Krakowskiej

Ryc. 1. Zaniehbana i opuszczona kaplica cmentarna, 1974 [4]

Fig. 1. Abandoned and neglected cemetery chapel [4]

Ryc. 2. Ta sama kaplica po remoncie jako kościół św. Trójcy, 1986 r. [4]

Fig. 2. The same renovated chapel as the St Trinity Church, 1986 [4]

Ryc. 3. Mapa katastralna z 1849 r. sporządzona przez Ferdynanda von Krippela, ze zbiorów kartograficznych Archiwum Państwowego w Rzeszowie. Źródło: [4]

Fig. 3. Cadastral map of 1849, made by Ferdinand von Krippela, from the cartographic files of the National Archive in Rzeszów Source: [4]

W 1966 roku, w związku z budową drogi łączącej ulicę Szopena z ulicą Targową, znacznie okrojona została frontowa część cmentarza [4]. Zgodnie z planem przestrzennym

zagospodarowania Rzeszowa, teren cmentarza został przeznaczony na park. Nagrobki uznane przez Wojewódzkiego Konserwatora Ochrony Zabytków jako posiadające wartość historyczną, zostały zgrupowane w tym parku w jednym miejscu i otoczone kamiennym murkiem. Po wyburzeniu w 1976 roku muru cmentarnego, przy końcu ul. Mikołaja Spytka Ligęzy położono chodnik. W latach 80-tych teren cmentarza został ponownie obcięty, tym razem od strony wschodniej. W 1982 r. wzdłuż Wisłoka przeprowadzono ciąg ciepłowniczy, co wymusiło okrojenie historycznej części cmentarza. W dwa lata później przystąpiono do ogrodzenia terenu. Dnia 1 stycznia 1910 roku Stary Cmentarz został zamknięty dla celów grzebania zmarłych.

II. KRAJOBRAZOWO - PARKOWY CHARAKTER STAREGO CMENARZA W RZESZOWIE

W początkowym okresie istnienia cmentarza, zieleni stanowiły najczęściej drzewa owocowe. Były one posadzone jeszcze w czasach, gdy obszar ten należał do terenów zielonych Zakładu dla ubogich. Powiększający się z upływem czasu cmentarz wymagał uporządkowania. Początkiem lat sześćdziesiątych XIX wieku wytyczono tu alejki i poszczególne kwatery, a stare drzewa owocowe stopniowo ustępowały miejsca nowym nasadzeniom, przeważnie drzewom liściastym. Właśnie wówczas Stary Cmentarz przybrał kształt cmentarza krajobrazowo – parkowego. Dramatyczna powódź (lipiec 1934 rok), przykryła część wschodnią i południową cmentarza. Szczególnemu zniszczeniu uległy wtedy mogiły ziemne, a najbardziej te umiejscowione po południowej stronie cmentarza w starym korycie Wisłoczyska (ryc. 4).

Ryc. 4. Południowa część Starego Cmentarza (przy ul. S. Ligęzy) – dawne koryto Wisłoka, jedyny ślad po rozlewisku Wisłoczysko w Rzeszowie, 1989. Źródło: [4]

Fig. 4. Southern part of the old cemetery (next to S. Ligensa Str) – the old riverbed Wisłok, the only remnant of the Wisłoczysko flooding area. Source: [4]

Pomimo tak wysokiego stanu wody drzewostan cmentarza przetrwał, ulegając lekkiej dewastacji w latach okupacji. W 1974 r. cały teren cmentarza obsadzony był równomiernie wysokimi około 20-25 metrowymi drzewami. Niezrozumiałym był wtedy fakt wycinania drzew z terenu przeznaczonego na park wypoczynku. Najstarsze dęby (około 100 lat) zgrupowane były w południowej stronie wzdłuż ulicy Spytka Ligęzy i od strony wschodniej. Występowały tu także brzozy białe, jesiony rosnące wzdłuż kwater i topole wewnątrz kwater. Na terenie cmentarza znajdowały się również drzewa o mniejszych wartościach

kompozycyjnych. Były to głównie samosiewy i młode sadzonki czerwonych buków. Z zachowanych krzewów zwracają uwagę przede wszystkim krzewy zimozielone: w pobliżu kościoła Świętej Trójcy. Według inwentaryzacji drzewostanu, najliczniej na cmentarzu występowały następujące gatunki: klon: polny (*Acer campestre*), jednolistny (*Acer negundo*), pospolity (*Acer platanoides*), jawor (*Acer pseudoplatanus*), tatarski (*Acer tataricum*) – 77 sztuk; jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*) - 56 sztuk; topole: włoska (*Populus nigra*), późna (*Populus x canadensis*), berlińska (*Populus x berlinensis*) szara (*Populus x canescens*) - 54 sztuk; jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) - 49 sztuk; kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*) - 47 sztuk; wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis*) - 37 sztuk, robinia akacja (*Acacia falsa*) - 35 sztuk; brzoza brodawkowa (*Betula papillaris*) - 29 sztuk. Ponadto w mniejszych ilościach: dąb szypułkowy (*Quercus robur*) i czerwony (*Quercus rubra*), modrzew europejski (*Larix decidua*) i grab pospolity (*Carpinus betulus*), wierzbina biała (*Salix alba*) i zwisająca (*Salix x pendulina*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) i szerokolistna (*Tilia platyphyllos*), buk pospolity (*Fagus sylvatica*), olsza czarna (*Alnus glutinosa*), orzech czarny (*Juglans nigra*), czeremcha pospolita (*Padus avium*), glediczia trójcierniowa (*Gleditsia triacantho*), oraz żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*). Łącznie drzewostan Starego Cmentarza w 1984 r. stanowiło 573 wymienionych wyżej gatunków drzew. Niektóre z nich osiągnęły imponującą wysokość, na przykład robinie akacje i lipy drobnolistne sięgały 28-30 metrów, brzozy brodawkowe i wiąz szypułkowe rosły na wysokość 26-28 metrów, natomiast modrzewie osiągały 24 metry. W lutym 1988 roku, drzewostan wzdłuż głównej alei zmniejszył się o 18 topól.

W 1999 roku cmentarz włączono w ścieżkę przyrodniczą prof. Władysława Szafera (ryc. 5). Ma ona długość 5780 metrów i rozpoczyna się od cmentarza, przebiegając wzdłuż lewego brzegu Wisłoka. Jej końcowa część znajduje się powyżej Lisiej Góry.

Ryc. 5. Ścieżka przyrodnicza im. dr Władysława Szafera
Fig. 5. Prof. Władysław Szafer nature path

Stary Cmentarz, który od chwili założenia był własnością parafii rzeszowskiej pozostawał pod wyłącznym zarządem gminy miejskiej. Był on traktowany przez kolejnych grabarzy i zarządców z należytym szacunkiem. W 2000 r., nadzór nad cmentarzem przejęła córka Włodzimierza Kozło, Wiktoria Helwin. Jej uwagi i sugestie spotkały się z pozytywną reakcją ówczesnego wiceprezydenta Rzeszowa Wiesława Walata. Rezultatem takiej współpracy jest obecny stan rzeszowskiego cmentarza, który zajmuje powierzchnię 3,65 ha. Według inwentaryzacji z 2001 roku na cmentarzu znajdują się 622 groby. Ludzie odwiedzający cmentarz często nie zdają sobie sprawy z faktu, że odwiedzany przez nich teren wraz z zasobem zieleni stanowi dużej klasy zabytek. Znajdujący się tu drzewostan stanowi istotny

element nie tylko krajobrazu cmentarza, ale i całego miasta.

III. WNIOSKI I WSKAZANIA

Od roku 2001 na Starym Cmentarzu w Rzeszowie wprowadzono wiele zmian. Zmieniono nawierzchnię głównej i pierwszej bocznej alei południowej. Dwa najcenniejsze pomniki nagrobne zostały poddane konserwacji, a 12 kolejnych zostało odczyszczonych. Wszystkie te poczynania sprawiły, że Stary Cmentarz stał się miejscem spokoju i odpoczynku dla mieszkańców Rzeszowa. Członkowie Stowarzyszenia Opieki nad Starym Cmentarzem dzięki życzliwości i wsparciu mieszkańców miasta, oraz przychylności władz i instytucji, pragną utrzymać należyty stan tej nekropolii Rzeszowa. Zabytkowy cmentarz charakteryzuje się bardzo dużą różnorodnością form i kształtów nagrobków (murowane grobowce, obeliski, nagrobne pomniki w formie sarkofagu, kapliczek, kolumn czy żelaznych krzyży na kamiennych cokołach). Na cmentarzu spotyka się dzieła klasycystyczne, aczkolwiek wiele jest też z okresu romantyzmu czy neogotyku. Znajdują się tam również dzieła sztuki kamieniarskiej o wysokich walorach artystycznych, autorstwa rzeźbiarzy z Krakowa i Lwowa takich jak Józef Kulesza, Kazimierz Chodziński, Jan i Anton Schimser czy Julian Markowski.

Pomimo przeprowadzonych renowacji, dzisiejszy cmentarz wymaga nadal ciągłego nadzoru ze strony służb porządkowych. Szczególną uwagę zwracają zaniedbane chodniki i brudne ławki. Poprawy wymaga także stan fitosanitarny roślinności. Dzisiejszy park nie spełnia funkcji gospodarczej, pełni raczej rolę parku spacerowo-wypoczynkowego. Z zamkniętego wysokim murem ogrodu użytkowego, został zmieniony na miejski ogólnodostępny park. Nie da się jednoznacznie stwierdzić na ile teraźniejszy układ jest układem z XIX wieku. Zapewne uległ znacznemu przekształceniu. Teren parku wymaga inwentaryzacji nasadzeń, nie tylko remontu nawierzchni, ale także zaprojektowania nowych alei pieszo - rowerowych w miejscach najbardziej uczęszczanych, poprawy stanu ławeczek, przycięcia zbyt rozrośniętych krzewów, wyeksponowania oryginalnych i wartościowych okazów drzewostanu, zaznaczenia głównych wejść do parku nasadzeniami ozdobnych krzewów.

Każdego roku na cmentarzu prowadzone są prace konserwatorskie, ale ich zakres jest ograniczony z powodu braku środków finansowych. Należy pamiętać o Starym Cmentarzu, aby poprzez zaniechanie tak cennych dla miasta miejsc, nie doprowadzić do zniszczenia historycznego krajobrazu Rzeszowa.

IV. LITERATURA

1. Budzyński Z.: Stosunki społeczne i życie kulturalne. [w:] Dzieje Rzeszowa, tom I. Red. Kiryka F. Wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza. Rzeszów. ss. 290. 1994.
2. Grodzińska-Ożóg K.: Cmentarz Rakowiecki w Krakowie (1803, 1939). Wyd. Literackie w Krakowie. Kraków. ss. 17. 1987.
3. Gutkowska B.: Stary Cmentarz – wstępne rozpoznanie wartości zabytkowych. Wyd. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie. Rzeszów. s. 3-4. 1974.
4. Helwin W.: Stary Cmentarz w Rzeszowie 1792-1909. Wyd. Stowarzyszenie Opieki na Starym Cmentarzu w Rzeszowie. im. Władysława Kozło. Rzeszów. ss. 344. 2002.
5. Kotula F.: Tamten Rzeszów. Wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza. Rzeszów. ss. 398. 1985.
6. Malczewski J.: Dawne plany, mapy i widoki Rzeszowa. Wyd. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie. Rzeszów. ss. 69. 1985.

7. Malczewski J.: Zabytki architektury sakralnej w Rzeszowie. Wyd. RS Druk. Rzeszów. ss. 19. 1992.
8. Malczewski J.: Kaplica Św. Trójcy. [w:] Encyklopedia Rzeszowa. Red. Budzyński Z. i in. Wyd. RS Druk. Rzeszów. ss. 207. 2004.
9. Opas T.: Mieszkańcy. [w:] Dzieje Rzeszowa. tom II. Red. Kiryka F. Wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza. Rzeszów. ss. 47. 1998.
10. Świeboda J.: Życie kulturalne. [w:] Dzieje Rzeszowa. tom II. Red. Kiryka F. Wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza. Rzeszów. ss. 193. 1998.
11. Zielińska T.: Poczet polskich rodów arystokratycznych. Wyd. Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa. ss. 146. 1997.

HISTORY AND PRESENT OF OLD CEMETERY IN RZESZOW

Summary

The area and location of medieval cemeteries was resolved by the Roman Council, in 1059, specifying the shape of church and chapel neighbouring graveyards as oval of a given width. Such graveyards were small, proportional to sacral edifices, without permanent architectural objects. The old cemetery in Rzeszów is the oldest necropolis of the city. It occupies the area of 3.65 ha between Targową street and the river Wisłok. Until nowadays there have been preserved 622 tombstones and the old stand with numerous monumental trees.

Key words: Old cemetery, park, monumental trees